

NEDERLANDSE DOOPSGEZINDEN IN INDONESIË
IN DE PERIODE VAN DE VOCEen schets¹*Alle G. Hoekema*

ABSTRACT

From the very beginning of the Dutch trade with the East Indies, Mennonites ('Doopsgezinden') from the Netherlands or their siblings were involved in sailing to that part of Asia or lived and worked there, often as servants of the Vereenigde Oostindische Compagnie. The very first to set foot ashore there was Aernout Lintgens. Being part of Cornelis Houtman's first expedition, in February 1597 he negotiated a full week with a local king on the island of Bali. In the next decades and centuries several other Doopsgezinden travelled to or worked in the Indies. At least seven asked to become members of the so-called Indische Kerk. Apparently several of those living there did not refuse to use arms. Not always their departure to the colony was a free choice: failure in business at home or even misdemeanour played a role. All in all between twenty and thirty Doopsgezinden or their not yet baptized children were in the Indies till the moment the VOC had to end its business in 1796.

Keywords: Dutch East Indies – Mennonites – colonialism – principle of defencelessness – Dutch East India Company (VOC) – 17th and 18th century – Lourens van Elstand – Aernout Lintgens

Aan het eind van de zestiende eeuw waren vele doopsgezinden in de grote steden van Nederland volledig geïntegreerd in de samenleving en begonnen de welvarenden onder hen een actieve rol te spelen op sociaal-economisch gebied. Vanaf dat moment zien we ook, dat ze, zij het voorlopig op kleine schaal, te maken krijgen met handel in Azië en zelf naar Sri Lanka, de Coromandel-kust van India, Malacca en het Indonesische eilandenrijk trekken aan boord van Nederlandse handelsschepen. Later, vanaf de 19e eeuw nam het aantal doopsgezinden uit ons land in wat tot 1942 Nederlands Oost-Indië genoemd werd, verder toe. Meer dan twee-en-een-halve

1 Graag zeg ik Mary Sprunger, Daan de Clercq, Mechteld Gravendeel, Ruud Lambour en Rineke Verheus-Nieuwstraten hartelijk dank voor alle informatie die ze met me deelden t.b.v. dit artikel.

eeuw voordat Pieter Jansz als zendeling in dienst van de Doopsgezinde Vereeniging tot Evangelieverbreiding naar Midden-Java vertrok om onder de Javaanse bevolking te evangeliseren, kunnen we al van een doopsgezinde presentie in dat eilandenrijk spreken, zij het dat er volstrekt geen sprake was van pogingen het christendom te verspreiden. In deze bijdrage willen we een voorlopige en ruwe schets geven van deze presentie gedurende de periode van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC), dus tot het einde van de achttiende eeuw. Het was niet altijd mogelijk om na te gaan of de hieronder genoemde figuren gedoopt waren; ze kwamen in ieder geval uit doopsgezinde milieus. De gegevens over doopsgezinden in het koloniale Indië gedurende deze eeuwen zijn helaas schaars. Lang niet altijd werd geregistreerd welke leden (of kinderen van leden) aanmonsterden op schepen die naar Indië voeren of daar in dienst traden van de VOC.

Dit artikel mag worden gezien als een aansporing tot een uitvoerig (archieff-)onderzoek naar de Nederlandse doopsgezinde aanwezigheid in de voormalige kolonie en hun betrokkenheid bij de handelsondernemingen uit die tijd. Dat onderzoek zal verricht moeten worden door anderen, meer deskundig dan de schrijver van dit artikel. Het is temeer een *desideratum*, omdat economische en godsdienstige reizen en activiteiten van Nederlandse doopsgezinden naar Oost-Europa, de Oostzee, en Noord-Amerika wel in vele wetenschappelijke bijdragen in kaart gebracht zijn, maar die naar Zuid-Oost Azië niet – evenmin overigens als die naar Afrika, het Caraïbisch gebied en Zuid-Amerika.²

De Eerste Schipvaart

Mogelijk is Aernout (of Aernoudt) Lintgens de allereerste geweest, die, weliswaar waarschijnlijk niet gedoopt maar wel komend uit een doopsgezind gezin, voet aan wal zette op een van de Indonesische eilanden, in dit geval Bali.³ Aernout Lintgens was een zoon van Pieter Lintgens (of Lijntgens), die, geboren rond 1540 en overleden in 1615, afkomstig was uit de zuidelijke Nederlanden. Pieter Lintgens werd in Amsterdam lid van de Waterlandse gemeente en werkte zich op tot een geducht handelspartner, koopman en assuradeur. Met zijn vrouw Elsgen Bartholomeusdochter en vier kinderen woonde hij in de Warmoesstraat. Pieter Lintgens zou een van de

-
- 2 In citaten worden geografische namen geschreven in de vorm en spelling die destijds gebruikelijk was; daarbuiten in de huidige spelling. Batavia (nu: Jakarta) heb ik laten staan. Omdat het over de koloniale tijd gaat, spreek ik van 'Nederlands Oost-Indië' of 'Nederlands Indië' waar Indonesië wordt bedoeld.
 - 3 De Waterlandse gemeente begon pas in 1612 doopregisters bij te houden. Aernout Lintgens overleed al in 1605.

grootste participanten worden in de in 1602 opgerichte VOC, al is onduidelijk of hij ooit in staat is geweest voor die aankoop werkelijk borg te staan; er bestaan twijfels over de vraag hoe solvent hij in werkelijkheid was.⁴ Lintgens, die bepaald niet de enige doopsgezinde was met beleggingen in de VOC⁵, zou rond 1604-1605, toen de revenuen van de VOC schepen nog ongewis bleken, een deel van zijn inleg terughalen en pogingen aanwenden om belangen te verkrijgen in een lucratievere Franse handelsvloot naar Azië. Hij werd echter teruggefloten door de Staten-Generaal, omdat zulks een schending zou zijn van het octrooi dat de VOC bezat.⁶ Of het Lintgens alleen om financiële belangen ging, of ook om principiële – hij wordt ergens ‘vurig doopsgezind’ genoemd en zou, evenals andere geloofsgenoten, bezwaren kunnen hebben tegen de bewapening op VOC schepen – is niet te achterhalen.⁷ Het zou volgens J.W. IJzerman met Lintgens in financieel opzicht overigens tamelijk droevig aflopen.⁸

Zover was het nog niet toen zijn zoon Aernout op 2 april 1595 vanaf de rede van Texel scheep ging aan boord van de ‘Hollandia’, een van de vier schepen die onder bevel van Cornelis de Houtman en Gerrit van Beuningen de allereerste Nederlandse schipvaart naar Bantam (nu Banten) ondernamen in opdracht van de ‘Compagnie van Verre’, in 1594 door negen Amsterdamse kooplieden opgericht.⁹ Als adelborst (dus feitelijk militair) behoorde Aernout Lintgens niet tot de eigenlijke bemanning; uit angst voor Portugese aanvallen onderweg, werden de vier schepen van deze

4 Zie over Lintgens o.a. Jonge, J.K.J. de, *Opkomst van het Nederlandsch Gezag in Oost-Indië* deel III (‘s-Gravenhage, 1865), 117; IJzerman, J.W., ‘Een en ander over Pieter Lintgens’, in: *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië* 84/1 (1928), 132-161; Dillen, J.G. van, *Het oudste aandeelhoudersregister van de Kamer Amsterdam der Oost-Indische Compagnie* (‘s-Gravenhage, 1958), o.a. 39-41, 61-63, 162-163. Op p. 63 noemt Van Dillen Lintgens ‘weinig scrupuleus’. Voorts Sprunger, M.S., ‘Iemand burgemeester maken. Doopsgezinden en regentengeslachten in de Gouden Eeuw te Amsterdam’, in: *Doopsgezinde Bijdragen* 32 (2006), 75-115, waar vermeld wordt dat Lintgens ‘bekend staat als de grootste privé-investeerder in de VOC’ en Sprunger, M.S., ‘The Limits of Faith in a Maritime Empire: Mennonites, Trade and Politics in the Dutch Golden Age’, in: T. Andrade and W. Reger (eds), *The Limits of Empire: the European Imperial Formations in Early Modern World History. Essays in Honor of Geoffrey Parker* (Farnham, 2013), 59-77.

5 Zie Sprunger, ‘The Limits of Faith’, 61-62.

6 IJzerman, ‘Een en ander over Pieter Lintgens’, 135-137.

7 IJzerman, ‘Een en ander over Pieter Lintgens’, 136: ‘De doopsgezinden wensten geen deel aan geld, waaraan bloed kleefde, en aan buit, die door geweld verkregen was. Tot die laatsten behoorden Pieter Lintgens en de zijnen’. Zie ook Sprunger, M.S., ‘Hoe rijke menisten de hemel verdienden. Een eerste verkenning van de betrokkenheid van aanzienlijke doopsgezinden bij het Amsterdamse zakenleven in de Gouden Eeuw’, in: *Doopsgezinde Bijdragen* 18 (1992), 39-52: vooral 43, en Sprunger, ‘The Limits of Faith’, 62-63.

8 IJzerman, ‘Een en ander over Pieter Lintgens’, 138-141 en de bijlagen vanaf 158; Sprunger, ‘The Limits of Faith’, 63.

9 Zie Gaastra, F.S., *De geschiedenis van de VOC* (Zutphen, 2002), 15-17.

Eerste Schipvaart bewapend. Pieter Lintgens had blijkbaar wel belangen bij deze Eerste schipvaart, die tot doel had het Portugese monopolie op peper te doorbreken. De risicovolle reis van de vier schepen zou in meerdere opzichten geen succes worden, maar toonde in elk geval wel de mogelijkheid van scheepvaart op Azië aan. Van Bantam wilden de bevelhebbers nog verder varen naar de Molukken, maar onder druk van de bemanning keerde men uiteindelijk halverwege om.

Aernout Lintgens ging op Bali aan land, onder andere om te fourageren (voedsel en zoet water) en naar handelswaar (specerijen, porcelein) uit te zien en die te ruilen tegen fluweel, kristallen glazen, geldstukken en koraal. Hij schreef over zijn bezoek van 9-16 februari 1597 aan de *keiloer* (kiyai lurah, de kanselier of hoogste functionaris van het hof) en aan de locale koning van Gelgel een uitvoerig en boeiend verslag: 'Verhael van 't gheene mij op 't eijlandt van Baelle wedervaeren is', met talloze details over praktische, culturele en religieuze kwesties.¹⁰ Een Portugese gevangene, die daar al jaren vastgehouden werd, fungeerde blijkbaar als tolk. Lintgens was een scherp observator, zoals blijkt uit een citaat over de godsdienstige gebruiken op het eiland:

'Hier in de Keiloers huis, achter aff, stonden drie huijskens, gevlogten van Spaens riet, gecloven, op vier pijlaerkens, daer ick in elck een coockpot sach staen, ende dede door JUAN de Portugies vraeghen aen een van de dienaers, wat dat beduidje; gaven voor andtwoord, dattense daer eeten in deden voor huer afgoden en duivels, als 't haer feestdaegen sijn, dat tweemaal 's jaars is, eens als de rijst gesaeijt wort, eens als de rijst in de schueren compt. Als dan houden se groote feesten, soo met trommelen, beckens ende veel andere instrumenten, in ons landt noch nooit gehoort off gesien; ende als dan eeten se van een stuck van een hondt. Ende hebben diverse gelooff, sommige aenbidden een steen, als ick er eens een bij de huijskens in de Keiloers huijs sagh staen; sommige aenbidden de son, sommige de maen ende sommige een os, die sij lieden in groote waerde houden, want en eeten gheen ossenvleijs; met noch andere dingen, die sij noch aenbidden.'¹¹

- 10 Zijn uitvoerige bericht is met een kort naschrift door P.A. Leupe opgenomen in: Lintgens, A en Leupe, P.A. 'Verhael van 't gheene mij op 't eijlandt van Baelle (Bali) wedervaeren is, terwijl ick er aen landt ben gheweest, als hier nae vollijghen sall', in: *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië* 5 (1856), 203-234. Naast het bericht van Aernout Lintgens is over deze Eerste schipvaart nog een ander verslag geschreven door de koopman Willem Lodewycksz, die de reis meemaakte op de Amsterdam. Zijn verslag beslaat de gehele tocht en is over Bali nogal beknopt. Zie Roeper, V. en D. Wildeman, *Om de Zuid. De Eerste Schipvaart naar Oost-Indië onder Cornelis de Houtman, 1595-1597, opgetekend door Willem Lodewycksz* (Nijmegen, 1997). De passages over Bali op 220-233. Lintgens wordt niet bij naam genoemd, maar zou enkele malen bedoeld kunnen zijn. Gelgel ligt iets ten zuiden van Semarapura (vroeger: Klungkung) aan de zuidoostelijke kust van Bali.
- 11 Lintgens, 'Verhael van 't gheene mij op 't eijlandt van Baelle wedervaeren is', 214-215.

Ook gaf hij een toelichting over de lijkverbranding op Bali, waarbij ook de (vele) vrouwen van een vorst meegingen in de dood. De koning was in het bijzonder geïnteresseerd in de wereldkaart die Lintgens meenam; in zijn toelichting maakte Lintgens om indruk te maken Nederland groter dan China! Ook moest hij een geweer ('vier-roer') demonstreren voor de koning en was deze geïnteresseerd in de verschillen tussen christenen, Moslems en Joden.

Aernout Lintgens zou op 14 augustus 1597 terugkeren op Texel; slechts iets meer dan een derde deel van de oorspronkelijke bemanning had de reis overleefd en een van de schepen, de Amsterdam, was lek geslagen en had men achter moeten laten en voor alle zekerheid in brand gestoken.¹² Pieter Lintgens had waarschijnlijk hoge verwachtingen van zijn zoon Aernout, maar deze heeft daaraan niet kunnen voldoen; hij overleed in 1605, volgens sommige berichten aan de gevolgen van overmatig drankgebruik.¹³

Het is niet bekend, wie de investeerders waren van deze eerste schipvaart en dus ook niet of Pieter Lintgens een van hen was en zo een reden had zijn zoon mee te sturen. Maar Lintgens had blijkbaar wel contacten met een van de oprichters van de Compagnie van Verre (en naderhand groot-investeerder in de VOC), Jan Jansz Kaerel, wiens zoon Jan Jansz Kaerel de Jonge de eerste schipvaart eveneens meemaakte als ondercommies. Op de lijst van de belangrijkste investeerders van de Tweede en Derde Schipvaart komt Lintgens naam niet voor; wel die van vier andere Amsterdamse doopsgezinden: Cornelis van Campen, Symon Jansz Fortuyn, Jacob Thomasz van Dalen en Sijvert Pieters Sem.¹⁴ Hoe dan ook, vanaf het allereerste begin van de Nederlandse koloniale belangstelling voor Zuid-Oost Azië waren doopsgezinden daarbij betrokken.

Mary Sprunger stelt, dat circa 13 tot 15 leden (of althans vrienden) van de Amsterdamse Waterlandse gemeente 'shareholder' van de VOC waren bij de oprichting ervan in 1602. De meesten hadden echter een bescheiden inleg en onbekend is, of ze allemaal bij de VOC betrokken bleven. Dat deed waarschijnlijk wel Antonio

¹² Gaastra, *De geschiedenis van de VOC*, 6.

¹³ IJzerman, 'Een en ander over Pieter Lintgens', 137.

¹⁴ Zie deze lijst bij Odegard, E., 'Preparing the "First Voyage" to "the East". Investment, Ships, and information in Amsterdam, 1592-1595', in: Jedamski, D., en Honings, R. (eds), *Travelling the Dutch East Indies. Historical Perspectives and Literary Representations* (Hilversum, 2023), 27-56. De lijst met investeerders op p. 41. Zie voorts Sprunger, 'The Limits of Faith', 59-77. De genoemde Waterlands- doopsgezinde investeerders en ook Lintgens zouden hun belang in de VOC in of voor 1608 terugtrekken, volgens Sprunger vanwege het agressieve militaire beleid van de VOC; volgens Lintgens speelden ook economische motieven mee.

Moens Lievensz, een van de schoonzonen van Pieter Lintgens.¹⁵ Jan Rodenburgh, die doopsgezind was geweest, werd zelfs bewindhebber van de VOC¹⁶. Jacob Cornelisz van Neck, befaamd bevelhebber van de ‘Tweede schipvaart’, een vloot van vier schepen van de ‘Oude Compagnie’, die eind 1598 in Bantam arriveerde en in juli 1599 met onder andere 250.000 pond (!) kruidnagelen de thuishaven bereikte, bracht het tot burgemeester van Amsterdam; twee van zijn zusters en nogal wat andere verwanten waren doopsgezind.¹⁷ Enkele andere Waterlandse doopsgezinden steunden andere compagnieën die op Azië voeren. Het is evenwel niet bekend, of ze zelf meevoeren.

De schipbreuk van de ‘Batavia’

In de zeventiende eeuw zouden wel verschillende anderen richting Oost-Indië zeilen. Berucht is geworden Jeronimus Corneliszoon (Leeuwarden, 1598 – Houtman Abrolhos, 2 oktober 1629), een uit Friesland afkomstige apotheker en later onderkoopman van de VOC. Zijn ouders waren Mennoniet en hijzelf had mogelijk contacten met militante Batenburgers.¹⁸ Hij werd apotheker in Haarlem, maar door een juridisch geschil met de voedster van zijn overleden baby (ze zou syfilis hebben gehad en zijn kind daarmee besmet hebben) liep zijn zaak mis en dreigde een faillissement. Daarom, en mogelijk vanwege zijn contacten met de ketterse Haarlemse schilder Torrentius,¹⁹ meldde hij zich na diens veroordeling in 1627 bij de VOC en vertrok oktober 1628 als onderkoopman met de ‘Batavia’ naar Oost-Indië. De rijk met zilverstukken beladen ‘Batavia’ verging in juni 1629 op een koraalrif bij

15 Sprunger, ‘Iemand burgemeester maken’, 115.

16 Sprunger, ‘Iemand burgemeester maken’, 111.

17 Sprunger, ‘Iemand burgemeester maken’, 107, 110. Van Neck voerde in 1600 de ‘Vierde schipvaart’ aan die hem onder meer naar Ternate bracht. Die reis eindigde minder fortuinlijk.

18 Dash, M., *De ondergang van de Batavia* (Amsterdam/Antwerpen, 2002). (vertaling van *Batavia's Graveyard* New York, 2001) wijdt een heel hoofdstuk aan Jeronimus als ‘ketter’, 36-66. Dash vermeldt op p. 52 dat Jeronimus’ ouders waarschijnlijk doopsgezinden waren maar betreft ook het radicale, revolutionaire doperdom van Münster in zijn beoordeling, alsmede de groep van Jan van Batenburg. Hij stelt voorts op p. 55, dat Jeronimus waarschijnlijk wel uit dit doopsgezinde milieu afkomstig was, maar Jeronimus zelf zou ooit verklaard hebben niet gedoopt te zijn. Zijn vrouw Belijgen zou wel een ‘mennonitisch meisje’ zijn. Dash, die zijn boek een ‘roman’ noemt, geeft geen bronnen aan.

19 Zie Cerutti, W., *De schilder en vrijdenker Torrentius 1588-1644* (Haarlem, 2014). Cerutti wijdt op 205-225 een heel hoofdstuk aan de ondergang van de Batavia en vermeldt daarin uitvoerige details over Jeronimus Cornelisz. De doperse achtergrond van Jeronimus wordt daar niet vermeld, wel die van zijn vrouw Belijgen Jacobsdochter van der Kras. Ook wordt gesuggereerd dat Jeronimus contacten zou kunnen hebben met de Rozekruisers. Cerutti lijkt in een aantal opzichten afhankelijk te zijn van Mike Dash.

Beacon Island (in het verhaal over de schipbreuk 'Bataviaes kerck-hof' genoemd) voor de kust van West-Australië, waarschijnlijk door fouten van de schipper Adriaen Jakobsz. Mogelijk was er toen al sprake van muiten. In elk geval vertrok Jakobsz samen met de opperkoopman Pelsaert en een klein deel van de bemanning in twee zeilsloepen naar Java om hulp te zoeken, ook al omdat nergens drinkwater te vinden was. Intussen voerden Jeronimus Cornelisz en enkele anderen volgens Pelsaerts naderhand opgetekende journaal een waar schrikbewind over de achtergebleven overlevenden.²⁰ Op bevel van Jeronimus werden meer dan honderd mensen omgebracht. Toen verrassenderwijs Pelsaert en Jakobsz in september 1629 mét een reddingsschip, de 'Sardam', terugkwamen en het Jeronimus niet lukte volgens plan dát schip te kapen, werden hij en zes andere muiters na uitvoerige verhoren en marteling terechtgesteld; twee anderen werden op een eiland achtergelaten. Opvallend is dat hij tijdens zijn verhoren weigerde om iets te maken te hebben met de predicaties van de scheepspredikant en vergeefs eiste dat hij in Batavia zijn vrouw nog zou kunnen spreken. Toen dat geweigerd werd, werd zijn 'Epicurean or Torrentian outlook, which he had kept hidden during that time as much as possible' openbaar; er zou noch duivel noch hel bestaan en

'all he did, whether it was good or bad (as judged by others), God gave the same into his heart, for God, said he, was perfect in virtue and goodness, so was not able to send into the heart of men anything bad, because there was no evil or badness in Himself.'²¹

Jeronimus zou koppig, zonder boetedoening of gebed tot God terechtgesteld worden. Oost-Indië heeft hij in ieder geval nooit bereikt, zijn vrouw, van wie verder niets bekend is, blijkbaar wel.

20 Pelsaerts *Journal* werd in 1648 uitgegeven door de Amsterdamse boekverkoper Joost Hartgers als *Ongelukkige voyagie, van 't schip Batavia, nae Oost-Indien, uyt-gevaren onder de E. François Pelsaert. Ghebleven op de Abrolhos van Frederick Houtman, ... Vervattende 't verongelucken des schips, en de grouwelijcke moorderyen onder 't scheeps-volck op 't eylandt Bataviaes kerck-hoff; nevens de straffe der handtdadighers in de jaren 1628 en 1629* en ook nog bij andere uitgevers. Een vrije bewerking in modern Nederlands door G.C. Molenwijk verscheen in 1989 als *Pelsaerts Journaal van de ongelukkige reis van het schip Batavia*. Het journaal omvat een beschrijving van de schipbreuk, de vergeefse zoektocht naar water, de tocht met twee zeilsloepen naar Java en vervolgens de tocht van de Sardam terug naar het wrak van de 'Batavia'. Een groot deel van het genoemde journaal is vervolgens gewijd aan de verhoren van Jeronimus en andere muiters.

21 Geciteerd uit de Engelse vertaling, *The Batavia Journal of Francisco Pelsaert*, edited and translated by Marit van Huystee, Report – Department of Maritime Archaeology, Western Australian Maritime Museum nr. 136 (Fremantle, 1998), 68-69. Zie ook Sturma, M., 'Mutiny and Narrative: Francisco Pelsaert's Journals and the Wreck of the *Batavia*', in: *The Great Circle*, 24/1 (2002), 14-24.

Zeven Mennonieten die tot de Indische Kerk worden toegelaten

Vrij snel nadat de eerste handelsvloeden het eilandenrijk van Indië aandeden, ontstonden factorijen, waar ook Europees personeel van de VOC kwam te wonen. De eerste permanente handelspost was die op Ambon (1605); vanaf 1619 werd Batavia het centrum van de Aziatische activiteiten van de VOC. Daar vestigden zich allerlei ambtenaren en handelsagenten en naderhand ook gouverneur-generaals en hun entourage. De opdracht, die de VOC bij octrooi had ontvangen, hield ook in dat men jaarlijks rapport moest uitbrengen op 'het stuk van de voortplanting der Christelijke religie'.²² Een en ander leidde al in 1620 tot de oprichting van een gemeente in Batavia, met eigen predikanten, 'ziekentroosters' (pastoraal werkenden), ouderlingen en schoolmeesters. Uiteraard ging het om een 'gereformeerde' kerkelijke gemeente. Ook elders in het eilandenrijk zouden die ontstaan. Deze meestal zo genoemde 'Indische Kerk' was eeuwenlang de enige protestantse kerk in het eilandenrijk. In de achttiende en negentiende eeuw zou de kerkenraad van Batavia een dominante positie krijgen wat het kerkelijk leven in Nederlands Oost-Indië betreft.²³

Met doopsgezinden wist men vanwege de volwassenendoop niet zo goed raad. Wel vermeldt het Resolutieboek van de Kerkenraad te Batavia in 1624 een 'Forme van oplegginge der handen ende zegheninge die gebruyckct sal werden aen de cleijne kinderen der Heijdenen die van de Christenen aengenomen worden ofte anders der gemeente werden voorgedraegen'.²⁴ C.W.Th. Baron van Boetzelaer tot Dubbeldam, die van 1906 tot 1919 in Batavia zendingconsul was geweest en een oecumenische openheid betrachtte, zag daarin ruimte voor doopsgezinden en voor leden van het Leger des Heils om toch lid van de 'Indische kerk' te worden maar voegde meteen een disclaimer toe: 'Zoo kan dit gebruik de moeilijkheid eener uiteenlopende dooppraktijk overbruggen. In menig opzicht valt te betreuren, dat de Indische Kerk het terwille van de oppositie der Vaderlandsche Kerken heeft losgelaten.' In het

22 Over de geschiedenis van de protestantse kerk in het voormalige Nederlands-Indië zijn verschillende boeken geschreven, waarvan in het vervolg van dit artikel ook gebruik gemaakt is. Een recente studie is de verzameling opstellen, die onder redactie van Schutte verscheen als *Het Indisch Sion*. Het citaat hierboven komt uit het door Schutte zelf geschreven hoofdstuk 'De kerk onder de Compagnie'. De oudere werken van J. Mooij (1927-1931) en C.W.Th. Baron van Boetzelaer van Asperen en Dubbeldam (1947) komen hieronder nog ter sprake.

23 Schutte, G.J. 'De grote koloniale stadskerk: Batavia', in G.J. Schutte (red.), *Het Indisch Sion. De Gereformeerde kerk onder de Verenigde Oost-Indische Compagnie* (Hilversum, 2002), 110-126.

24 Mooij, J., *Bouwstoffen voor de Geschiedenis der Protestantische Kerk in Nederlandsch-Indië I-III* (Weltevreden/Batavia 1927-1931), deel I, 186-187.

Resolutieboek ging het bovendien alleen om de kleine kinderen der heidenen. Daar kon men kinderen van doopsgezinden toch moeilijk toe rekenen!²⁵

Voor ons doel is van belang, dat volgens de ‘Kerckelicke Handelingen des Kerckenraeds van Batavia, beginnende met Januario 1666’ in de periode tussen 1666 en 1690 niet minder dan zeven mannen van ‘menniste ouders’ op hun ‘begeerte’ belijdenis mochten doen en tot de doop werden toegelaten. Het ging ten dele om zeevarenden, en voor een ander deel om mensen, die blijkbaar al lang in Batavia of elders in Indië gevestigd waren. Twee voorbeelden uit deze notulen maken dat duidelijk.

In de ‘Ordinaire Vergaderinge den 12 Julij 1666’ wordt toegestaan:

‘Herre Pieters van Worcum van minniste ouders en optreck en daerom nog ongedoopt, verthoont een goet getuijgenisse sijns levens bij sijns scheepsopperhooffden ingestelt en versoeckt op sijn belijdenisse door den doop Christo ingelieft, door de segelen des verbonds in sijn gelove versterckt en van de vergevinge sijner sonden versekert te worden; doch alsoo gemerckt wordt dat hij tot noch toe gene of immers gene genoegsame kennisse heeft van de grontstucken des Christel. geloofs, is goetgevonden hem noch voor eenigen tijd tot beter onderwijs en oeffeninge uijt te stellen, waertoe dan den kranckbesoeker, op sijn schip bescheijden, last en ordre sal gegeven worden.’

Twee jaar later gebeurt hetzelfde met Wijbe Fredrix (of Frederijxsz) uit Dokkum, al moet die wel eerst drie maanden lang een proeftijd ondergaan. Op 26 maart en daarna 28 juni 1668 wordt in een ‘ordinaire vergaderinge’ over hem besloten:

‘Wijbe Fredrix van Dockum, van meniste ouders en optreckinge en noch ongedoopt, versoeckt op belijdenisse tot de zegelen des verbonds toegelaeten en Christo ingelieft te worden ende is goet gevonden eens een korte proeve van sijn bequaemheijt en kennisse te nemen ende alsdan naer bevindinge met hem te handelen.’

en

‘..... Wijbe Frederijxsz van menniste ouders voor desen hebbende versoght den christelijcken doop ende doertertijt uijtgesteld sijnde door gebreck van kennisse, wort op sijn versoeck toegestaan opnieuws belijdenisse sijnes geloofs te doen...’²⁶

25 Boetzelaer van Asperen en Dubbeldam, C.W.Th. Baron van, *De Protestantsche Kerk in Nederlandsch-Indië. Haar ontwikkeling van 1620-1930* (’s-Gravenhage, 1947), 43. De zendingsconsuls onderhielden (tot vlak na de Tweede Wereldoorlog) de officiële relaties tussen de Nederlandse zendingsgenootschappen en de koloniale overheid in Batavia/Jakarta. Baron van Boetzelaer zou van 1922 tot 1937 voor de CHU lid van de Tweede Kamer zijn.

26 De kerkenraadsnotulen zijn opgenomen in deel III van Mooij, *Bouwstoffen voor de Geschiedenis der Protestantsche Kerk in Nederlandsch-Indië*. De citaten zijn te vinden op 8, 42 en 46.

Helaas weten we verder niets van deze zeven mannen van menniste huize. Van enkelen van hen wordt de herkomst in Nederland genoemd, van de overigen zelfs dat niet. De kerkenraadsnotulen omvatten slechts de periode van 1666 tot 1690. Het is dus mogelijk dat in de decennia daarvoor en in de eeuw daarna nog meer ‘Mennonieten’ op ‘hun begeerte’ belijdenis hebben gedaan.

Een doopsgezinde dichter in de kolonie

Ze waren niet de enigen, die op Indië voeren of daar korte of langere tijd verbleven. Ten aanzien van Lourens van Elstland, die in 1667 als smid in dienst van de VOC naar Batavia vertrok, wordt vermoed, dat hij wellicht niet geheel vrijwillig naar Indië is vertrokken. Daarop zouden enkele dichtregels kunnen wijzen, waarin hij vanuit Batavia – een droomreis makend door het Haarlem van zijn jeugd – zijn vader om vergiffenis vraagt:

Rust, zaalge siele rust, was t nu soo donker niet
 ick stapte eens over, maar wat sie ick in t verschiet
 staat hier een kerckdeur, neen, O t is mijn zaalge vader
 hoe vliet ge nu voor mij, ick bid u koom wat nader
 vergeev me, ‘k bidde u, dat ick u heb misdaan
 vlied niet van mij, gij weet ick kan tot u niet gaan
 vaarwel dan vromen man, dat u gebeente blijve
 in stilheyt, en u ziele in Eeuwighheyt beklijven.²⁷

Lourens van Elstland (Haarlem ca 1643-N.O. Indië ca 1698) behoorde tot een doopsgezind milieu, dat oorspronkelijk uit de buurt van Kortrijk en Menen kwam. Hij groeide op in de Peuzelaarsteeg in Haarlem. Het woonhuis van de familie Van Elstland daar werd in 1675 verkocht en gesloopt ten behoeve van de bouw van de nieuwe, nog steeds bestaande Vermaning van de Vlaamse-Waterlandse gemeente, waarmee enkele jaren later begonnen werd. Refereert Van Elstland in zijn droomreis aan die Vermaning, als hij in de hierboven weergegeven dichtregels over een

27 Bostoën, K., ‘Haarlem vanonder de klapperboom; een droomwandeling door Lourens van Estland (ca 1665)’, in: *Haarlem Jaarboek* 1992, 20-42: het citaat omvat de regels 148-145 op p. 27; Bostoën refereert in eindnoot 89 aan de mogelijkheid dat Van Estland wegens een faillissement of malversaties naar Indië vertrok. Het lange gedicht waarin de droomwandeling beschreven staat, is te vinden in een bundel *Mengelwerk*, die alleen in handschrift overgeleverd is en door Bostoën werd aangetroffen in de Bibliothèque Nationale in Parijs. Bostoën, ‘Haarlem, 22; Zie ook Elstland, L. van, *Jan onder de deecken. Een Haarlemse ‘klugt’ geschreven te Batavia rond 1690*, toegelicht en van een inleiding en commentaar voorzien door K. Bostoën, M. Geesink en M. Zijlstra (Leiden, 2005), 8.

'kerckdeur' spreekt, die in 't 'Peuslaarsteegje' te vinden moet zijn (en die hij zelf nooit heeft kunnen aanschouwen)?²⁸ 'Daar ick ben opgevoet staat (zegt men mij) een kerck, en 't oude borstelhuis schaft nu mijn nichten werck', dicht hij verder vanuit Batavia.²⁹ Zijn vader was borstelmaker; Lourens van Elstland zelf was dus smid en wordt in 1695 aangeduid als 'meesterknegt der copperslagers'.³⁰ Hij was al voor hun vertrek getrouwd met de Amsterdamse Maria Lietaert en zou in Indië tenminste drie (mogelijk vier) kinderen krijgen. In Haarlem was hij al kortstondig lid geweest van de rederijderskamer van de Wijngaertrancken en in Indië – waarschijnlijk hoofd-zakelijk in Batavia maar mogelijk ook in de Molukken – ging hij door met dichten. Bostoën cs noemen hem 'onze belangrijkste zeventiende-eeuwse dichter in Indië' die als zodanig erkenning verdient.³¹ De (doopsgezinde) dichters Karel van Mander en Vondel zouden als zijn voorbeeld hebben gegolden.³² Hij schreef gelegenhedsdichten en brieven aan vrienden in dichtvorm. Maar het voornaamste werk in de te Parijs aangetroffen bundel *Mengel-digten* is toch wel een klucht, zoals ook de rederijders die kenden: *Jan onder de deecken*, waarschijnlijk rond 1690 tot stand gekomen en mogelijk nooit opgevoerd. Daarin zijn veel Indische elementen te vinden. De moderne bezorgers van deze klucht vatten het thema samen als 'de wereld wil bedrogen worden'.³³ In de klucht zijn, zoals gebruikelijk, ook moralistische tonen aanwezig. Bostoën ziet in het totale werk van Lourens van Elstland zeker doperse trekken. 'De deugd der barmhartigheid speelt – zoals bekend – in de spiritualiteit van de doopsgezinden met hun geschiedenis van bittere vervolging een centrale rol. Voor hun overleving waren ze er vaak afhankelijk van geweest'.³⁴

28 Bostoën, 'Haarlem', dichtregels 140-141: 'O straat [bedoeld is: Grote Houtstraat], hoe menigmaal heb ick u doorgegaan na 't Peuslaarsteegje', 27. Daarop volgen de bovengenoemde dichtregels over zijn vader aldaar.

29 Bostoën, K., 'De van Elstlands. Een Haarlems poëtengeslacht', in: E.K. Grootes (ed), *Haarlems Helicon. Literatuur en toneel te Haarlem vóór 1800*, (Hilversum, 1993), 123-137. Het citaat uit de *Mengel-digten* is te vinden op 130.

30 Elstland, *Jan onder de deecken*, inleiding, 8.

31 Elstland, *Jan onder de deecken*, inleiding, 11.

32 Zo in een synopsis van een lezing, die Bostoën hield voor de Vereenigde Doopsgezinde Gemeente te Haarlem op 17.1.2007 onder de titel: *Lourens van Elstland, en de deugd der barmhartigheid*. Helaas bestaat van die lezing geen tekst of uitvoerig verslag.

33 Elstland, *Jan onder de deecken*, inleiding, 18.

34 Elstland, *Jan onder de deecken*, inleiding, 36-37. Van Elstland had blijkbaar een lied geschreven, dat ook als gelovig gezang bruikbaar was: *Zang op de vrage wat deugt wist die voor God in t oordeel sal bestaan*. Ook noemt Bostoën de onderlinge gastvrijheid onder de doopsgezinden en verwijst daarbij naar Blaupot ten Cates *Geschiedenis der doopsgezinden*.

Andere namen

Dankzij uitvoerig familieonderzoek door Daan de Clercq, onderzoek naar Amsterdamse doopsgezinden in de zeventiende eeuw door Ruud Lambour en andere bronnen kunnen we in elk geval een aantal andere namen traceren. Wie bijvoorbeeld Batavia bereikte, was Abraham Coppenol, zoon van de Haarlemse schoolmeester Willem Willemsz Coppenol (ook wel Maître Guillaume of Guilliam genoemd) en broer van de later beroemde Amsterdamse schoolmeester-kalligraaf Lieven Coppenol, die door Rembrandt enkele malen is vereeuwigd. De familie hoorde in Haarlem en later in Amsterdam tot de Waterlandse gemeente. Abraham had blijkbaar al voor 1628 dienst genomen bij de VOC. In 1631 was hij in Oost-Indië overleden; op 1 juni van dat jaar vervoegden zijn ouders Willem Wilemsz Coppenol en Engeltjen Willemsdr zich bij een Haarlemse notaris om de erfenis van Abraham (o.a. achterstallige gage) te regelen. H.F. Wijnman, die over Lieven Coppenol een uitvoerig artikel schreef, stelt: ‘Vermoedelijk was Abraham een deugniet geweest, met wien niets te beginnen viel, want vooral in doopsgezinde kringen ging men er zeer ongaarne toe over in Indië emplooi te zoeken.’³⁵ Of dat laatste helemaal klopt, is niet goed na te gaan en over Abrahams VOC loopbaan is verder niets bekend.

In de volgende decennia hebben verschillende telgen (nogal eens ongedoopt en vaak jong) uit doopsgezinde families de gevaarlijke zeereis naar Oost-Indië gemaakt. In elk geval zal Jan Kinckhuysen niet vrijwillig naar Oost-Indië vertrokken zijn. Hij zat in de stadsgijzelnkamer van Haarlem om onbekende redenen gevangen. Op 3 juni 1659 verzoekt zijn moeder Grietje van Maeseyck, weduwe van Gerrit Kinckhuysen, om hem vrij te laten op voorwaarde dat hij naar Oost-Indië wordt gestuurd. Nadat hij heeft beloofd zich zedig te gedragen en inderdaad scheep te zullen gaan, wordt hij vrijgelaten en hem wordt geluk op zijn reis toegewenst.³⁶ Gerrit Kinckhuysen was een Haarlemse koopman en wiskundige, en door afkomst en huwelijk verbonden met de doopsgezinde geslachten De Clercq en Hugaer(d)t. Hoe het met Jan is afgelopen, is niet bekend; hij moet vóór 1681 overleden zijn. Een andere zoon van Gerrit Kinckhuysen vertrok naar Suriname.

Ook voor de volgende twee Amsterdamse doopsgezinden zal het vertrek naar Oost-Indië niet hun eerste keus geweest zijn. Willem Vermeers de Jonge (ca. 1663/4),

35 Wijnman, H.F., ‘Mr. Lieven van Coppenol, schoolmeester-calligraaf’, in: *Jaarboek Amstelodamum* 30 (1933). Het citaat bevindt zich op p. 101.

36 Met dank aan Daan de Clercq, in e-mails aan de auteur op 25.8.2020 en 18.3.2023, waarin hij verwijst naar Noordhollands Archief, toegang 3993, inv.nr. 503: Burgemeestersresoluties 1658 juni 25-1660 september 9, afschrift 18e eeuw.

behorend tot de gemeente van het Lam en de Toren en daar gedoopt in 1686, was al tweemaal failliet gegaan toen hij op 26 december 1699 als onderkoopman op Texel scheepging op de 'Oostersteijn'. Onderweg, in elk geval voordat het schip in juli 1700 Batavia bereikte, moet hij zonder testament zijn overleden. Zijn nalatenschap werd in Batavia afgehandeld.³⁷ Tien jaar later vertrok de Waterlandse Willem Feitama of Feijtema (geb.1664) als bottelier en dus verantwoordelijk voor alle levensmiddelen aan boord, met de 'Prins Eugenius'. Ook hij was al eens gefailleerd en hoopte wellicht in Indië op zakelijk succes. Hij moet in Indië nog gereisd hebben, onder andere naar Ambon, maar overleed in Batavia (?) op 27 december 1714, 'nalatende enige weijnige goederen'; wel had hij nog voor alle zekerheid vóór zijn vertrek een voogd benoemd over zijn minderjarige kinderen.³⁸ Zijn vrouw Elisabeth Rutgers, op dezelfde dag als haar man gedoopt in de kerk aan het Singel, zou hem nog dertien jaar overleven.

Jan van der Doos (of van der Does) in 1643/44 in Amsterdam geboren uit Vlaams-dooptgezinde ouders, had wellicht een ander motief: zijn huwelijk met Catharina Boeckelman was begin 1674 op de klippen gelopen. Als opperchirurgijn scheepte hij zich in op het pas gebouwde fluitschip 't Huis te Bergen', dat na vele omzwervingen via de oostkust van India (Coromandel) en Colombo op Sri Lanka pas begin 1677 Batavia bereikte. Verder spoor van hem ontbreekt.³⁹ Ook de drogist Cornelis Sijen vertrok naar Oost-Indië na een gestrand huwelijk met Anna de Flines; zijn vrouw was een telg uit een aanzienlijk Waterlands-dooptgezind geslacht. Hij moet in 1680 in Batavia overleden zijn, ca 36 jaar oud, maar had wel tijdig enkele zwagers gemachtigd zijn zaken waar te nemen. Tien jaar eerder, op 17 mei 1668, was een andere De Flines, Gilbert, met het fluitschip 'Hasenbergh' (of Hasenburgh) van de kamer Hoorn als assistent van de opperkoopman naar Batavia vertrokken waar het schip na een voorspoedige vaart op 7 december 1668 aankwam.⁴⁰ Helaas blijft onbekend, of hij in zijn missie geslaagd is.

Dan zijn te noemen vader en zoon Jan van Eeghen (1676-1720) en Jacob van Eeghen (1703-1734). De Amsterdammer Jan van Eeghen was koopman en later boekhouder van

37 Met dank aan Ruud Lambour. Nationaal Archief (NA) Toegangsnr 1.04.02 inv.nr. 5468 fol. 2.

38 Met dank aan Ruud Lambour. Zie NA Toegangsnr 1.04.02, inv.nr. 5608, fol. 12.

39 Gegevens van Ruud Lambour, e-mail dd 15.2.2021.

40 Deze Gilbert, afkomstig uit Weesp, was een zoon van de Waterlandse zijdelakenkoopman Gilbert de Flines en Heijltje Schouten. Naderhand zouden nog andere telgen uit dit, toen al niet meer dooptgezinde geslacht, naar Indië trekken. De Hasenbergh had 211 mensen aan boord, te weten '153 zeevarende, 46 militaire, 5 vrouwen, 2 vrysters en 5 kinderen'; onderweg waren 21 opvarenden overleden. Chijs, J.A. van der, *Dagh-Register gehouden int Casteel Batavia Anno 1668-1669* (Batavia/'s-Gravenhage,1897), 217. Helaas worden daar geen namen bij genoemd. De Hasenbergh vertrok weer naar patria op 1 februari 1669.

de VOC in Batavia. Zoon Jacob, ook in Amsterdam geboren, trouwde in Enkhuizen met Hiltje Knoll (of Hiltien Cnols). Op 15 januari 1726 vertrok hij als 'derdewaak', dat wil zeggen: derde stuurman, met de 'Margareta' (VOC Kamer Enkhuizen) via de Kaap naar Batavia, waar hij 29 juli 1726 arriveerde en vanwaar hij op 6 december 1726 met de 'Berkenrode' (Kamer Amsterdam) de terugreis aanvaardde. In juli 1727 was hij weer in Nederland. Kennelijk was de reis goed bevallen of de gage hoog genoeg, want in juni 1728 vertrok hij opnieuw, nu als tweede stuurman op de 'Buijs', dat zijn maidentrip maakte, wederom voor de kamer Enkhuizen. Een klein jaar later was hij weer thuis.⁴¹ Hoeveel reizen hij in totaal maakte is onbekend, maar op 8 augustus 1733 vertrok hij, intussen opgeklommen tot opperstuurman, met het fluitschip 'De Lage Polder' naar Batavia maar overleed aan boord op 28 februari 1734, enkele dagen voordat het schip Kaap de Goede Hoop zou bereiken. De hem toekomende gage, 205 florijnen, werd bijna drie jaar later aan zijn moeder uitgekeerd. 'De Lage Polder', 130 voet lang, had gewoonlijk een bemanning van 130-173 man.⁴² Gemiddeld sterven, tot ca 1730, 6 à 9 procent van de opvarenden van VOC schepen onderweg. De bewindhebbers van de Compagnie hielden bij hun personeelsbeleid rekening met zulke sterftcijfers!⁴³

Guillaume de Stoppelaer

We weten iets meer van Guillaume (Willem, Guiliam) de Stoppelaer (Rotterdam 1647- Batavia 1687), zoon van Daniel de Stoppelaer, diaken in de Hoogduitse doopsgezinde gemeente van Rotterdam, en Maritgen van Vollenhoven. Wanneer hij precies naar Indië is vertrokken, is onduidelijk, maar hij trouwde daar en werd 'adsistent' bij de VOC; ook wordt hij 'boomwagter' genoemd.⁴⁴ In april 1679 werd hij vanuit Batavia met een jachtje (ook fregat genoemd) 'De Tyger' (met 50 matrozen en 20 militairen) erop uitgestuurd om nabij Bantam een zekere Willem Murray (of Mourray) gevangen te nemen, die zich blijkbaar met twee sloepen met handelswaar schuil hield op een eilandje genaamd Engels Onrust (naast het bekendere Onrust, waar de VOC een reparatiewerf had) voor de kust van Bantam. Daar leek deze Murray zich aan

41 NA Toegangsnummer 1.04.02 inv.nr. 14723 foliant 4.

42 Zie www.vocsite.nl, overzicht VOC schepen.

43 Bruijn, J.R., 'De personeelsbehoefte van de VOC overzee en aan boord, bezien in Aziatisch en Nederlands perspectief', in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 91 (1976), 218-248, zie vooral 221.

44 Een 'boomwagter' bewaakte de toegang tot de haven en sloot deze 's nachts af met een 'boom'; hij was ook verantwoordelijk voor tol en accijns.

het gezag van de compagnie te onttrekken; de 'resident' (elders wordt hij [onder-]koopman genoemd) van Bantam, Willem Caaff had daarover geklaagd. Inderdaad spoorde De Stoppelaer deze 'vryburger' Murray op en nam hem mee terug naar Batavia. Zijn verslag van deze opdracht is in het Dagh-Register terug te vinden op 18, 19 en 21 april 1679.⁴⁵ In de achttiende eeuw zouden nog meer nazaten van Daniel de Stoppelaer in Indië terechtkomen. Een kleinzoon, Daniel de Stoppelaer (geb. 1723/4-sterfdatum onbekend), in 1758 gedoopt in de gemeente bij 't Lam en de Toren, wordt wijnhandelaar genoemd maar werd na de dood van zijn vrouw, eind 1768 konstabelsmaat op de 'Ruyteveld' en keerde met dat schip in augustus 1770 behouden terug, waarna hij afmonsterde. Het bleef dus bij een eenmalig avontuur. Als hulp van de konstabel, die verantwoordelijk was voor munitie en geschut aan boord, had hij niet bepaald een hoge rang en opvallend is, dat hij er als doopsgezinde geen been in zag zich met het geschut te bemoeien. Niettemin moeten zijn verhalen een zoon, Frans de Stoppelaer (1762-1820) geïnspireerd hebben om als lichtmatroos op 't Zeepaard' de reis naar Indië te wagen in 1779. In 1780 bracht de Vierde oorlog met Engeland, die tot 1784 duurde, de VOC in zwaar weer; de Engelsen namen bezit van Negapatnam (Coromandel-kust), een aanzienlijk deel van de VOC vloot viel in handen van de Engelsen en de economische schade voor ons land was aanzienlijk. Maar blijkbaar ziet Frans, inmiddels opgeklommen tot sous-luitenant en in 1786 gezagvoerder van een pantjalling (zeilsloep) 'De Jonge Jan', waarmee hij mogelijk een reis naar Banda maakte, in de jaren na die Engelse oorlog op Java nog steeds, of opnieuw, kansen liggen.

Maar toen was het einde van de VOC al dichtbij. Een neef van hem, François de Stoppelaer (1755-1786) was daar in dezelfde tijd; hij wordt onderkoopman of hospitaal-boekhouder genoemd in verschillende bronnen en trouwde (tweede huwelijk?) in 1785 met een op Saparua geboren dochter van Jan Willem van Blijdenbergh, opperkoopman en president van het college van huwelijkse en kleine zaken in Batavia. François zou al in het daaropvolgende jaar overlijden en verdere gegevens over hem ontbreken.⁴⁶ Of Nicholaes de Stoppelaer, die van 1708 tot 1710 voor de kamer Rotterdam vanaf Goeree op de 'Grimmesteyn' naar Batavia voer als lanspassaat (de laagste onderofficier) en in 1710 met de 'Den Berg' (of Bergh) op Texel arriveerde en afmonsterde, ook tot deze doopsgezinde familie behoorde, is niet bekend.⁴⁷

45 Haan, F. de, *Dagh-register gehouden int Casteel Batavia Anno 1679* (Batavia/'s-Gravenhage, 1909), 140-147.

46 Molhuysen, P.C., e.a., *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek* 8 (Leiden, 1930), 133 sub Jan Willem van Blijdenbergh.

47 NA Toegangsnr. 1.04.02 inv.nr. 14116 folio 47.

Enkele concluderende opmerkingen

In de achttiende eeuw zullen mogelijk nog verschillende anderen de riskante zeilvaart naar Oost-Indië gemaakt hebben, hetzij als deel van de scheepsbemanningsdienst van de VOC werkzaam te zijn. Trouwens, ook in andere factorijen van de VOC in Azië zoals aan de Coromandel-kust, Formosa (Taiwan), Siam (Thailand) of zelfs in Japan, zijn ze mogelijk te vinden geweest; wellicht bleven enkelen hangen op Kaap de Goede Hoop.⁴⁸ In de achttiende eeuw nam het aantal personeelsleden van de VOC toe, al kwamen velen van hen uit andere landen dan Nederland. In 1688 had de VOC ruim 16.000 Europeanen in dienst; in 1750 was dat aantal gegroeid naar 23.000.⁴⁹ We mogen aannemen, dat daar ook doopsgezinden onder zaten. Helaas ontbreken systematische archivalische gegevens en bovendien heeft het weinige dat we weten, over het algemeen betrekking op de meer welgestelden onder de doopsgezinden, van wie genealogische achtergronden of testamenten bekend zijn gebleven.⁵⁰ De armere kerkleden hadden immers geen noodzaak om een testament te laten maken en verdwenen sneller uit het zicht van de geschiedenis. Geen van de hierboven genoemden hoorde tot het lagere scheepsvolk.

Niettemin zijn ten aanzien van de zeventiende en achttiende eeuw wel een paar concluderende opmerkingen te maken. Allereerst: de avontuurlijke reis naar Oost-Indië was nogal eens ingegeven door persoonlijke tegenslag of een breuk in het bestaan: faillissement, echtscheiding, aanraking met justitie. Daarnaast betrof het personen uit families betrokken bij internationale handel. Vervolgens: de – volgens sommige bronnen – principiële houding van Pieter Lintgens, die weigerde zaken te doen met een compagnie die gewapenderhand handeldreef in het verre oosten, werd niet volgehouden. Zijn zoon Aernout zag er niet tegenop om aan de koning van Gelgel op Bali een vuurwapen te demonstreren en hij wordt in sommige bronnen ook ‘adelborst’ genoemd. Guillaume de Stoppelaer kreeg het commando over

48 Zo bijvoorbeeld Jan Bierens, zoon van Abraham Bierens (1588/9-1644), die tot de Vlaamse gemeente in Amsterdam behoorde. Zoon Jan onderging de ‘bejaardendoop’ in Batavia en overleed maar was lang als (opper)koopman werkzaam in Colombo en de kust van Coromandel in India. Gegevens verstrekt door Daan de Clercq. Zie ook NA 1.04.02 o.a. inv.nr. 8924 met brieven van ‘Het opperhoofd Jan Bierens en raad tot Tutucorijn’ in 1709. Tutucorijn (of Tuticorin) lag op de Madurai kust van India, tegenover Sri Lanka en behoorde bestuurlijk tot het VOC gebied Colombo.

49 Schutte, G.J., ‘De Kerk onder de Compagnie’, in: G.J. Schutte (red.), *Het Indisch Sion. De Gereformeerde kerk onder de Verenigde Oost-Indische Compagnie* (Hilversum, 2002), 45.

50 Een deel van de hierboven vermelde gegevens is te vinden in verschillende delen van Nederlands Patriciaat.

een klein fregat met twintig soldaten; Daniel de Stoppelaer werd konstabelsmaat, en verreweg de meeste VOC schepen, waarop men de reis maakte, hetzij als (onder-) koopman, hetzij als (onder-) officier, waren bewapend. Een derde observatie: slechts een deel van degenen, die naar Oost-Indië reisden, had de intentie om daar onder de VOC te gaan werken en hoge posities konden ze nog niet bekleden. Verschillenden van degenen, die in de toenmalige kolonie bleven, zijn daar – vaak vrij jong – gestorven. Van kerkelijke betrokkenheid van doopsgezinden binnen de ‘Indische Kerk’ weten we, buiten wat hierboven uit de Handelingen van de kerkenraad van Batavia is geciteerd, feitelijk niets. Tenslotte: we hebben geen gegevens over een eventuele kritische, doperse levenshouding van hen, die langdurig in Oost-Indië verbleven. Alleen bij Lourens van Elstland vinden we daarvan vage sporen. Over het algemeen zal men zonder vragen de VOC mentaliteit hebben omarmd die in 2006 nog door de toenmalige minister-president J.P. Balkenende werd geroemd. Dat zullen overigens ook de Amsterdamse doopsgezinde kooplieden, die handeldreven op Oost-Indië gedaan hebben. Ruud Lambour noemt niet alleen een aantal Amsterdamse doopsgezinden als aandeelhouders in de VOC of WIC, maar vermeldt minstens drie welgestelde doopsgezinden (en hun ruimere families) uit de achttiende eeuw, die nauw betrokken waren bij de VOC als reder of bewindvoerder: Jan Messchert van Vollenhoven, Jacob Alewijn Ghijzen jr en Thomas Hope.⁵¹

Het einde van de VOC

In 1796 kwam er een einde aan het bestaan van de VOC, dat in de voorafgaande jaren al grote verliezen had geleden, onder andere door de blokkades tengevolge van de Vierde Engelse Oorlog van 1780 tot 1784. In de daaropvolgende periode probeerde Nederland wel zijn gezag over het eilandenrijk te laten gelden, maar dat ging moeizaam, mede doordat men heen en weer geslingerd werd in loyaliteit tegenover dan weer Engeland, dan weer Frankrijk. De Bataafse Republiek had bovendien genoeg aan zijn eigen problemen. Dirk van Hogendorp en na hem Herman Willem Daendels zagen wel kans om een vorm van bestuur tot stand te brengen, maar vanaf 1811 tot 1816 waren de voormalige ‘Bataafse bezittingen’ in handen van de Engelsen. Pas daarna kon men eigenlijk opnieuw beginnen. We hebben over deze periode geen

51 Lambour, R., ‘Doopsgezinden in de slavernij-economie en slavenhandel van de achttiende eeuw. Een verkennende inventarisatie’, in: *Doopsgezinde Bijdragen* 48 (2022), 189-210, m.n. de lijst op 201-204, en 206, en Lambour, R., ‘Het oorlogsbedrijf van een doopsgezinde diaken in de Vierde Engelse Oorlog (1780-1784) en de teloorgang van het weerloosheidsbeginsel’, in: *Doopsgezinde Bijdragen* 48 (2022), 233-246.

gegevens van activiteiten van doopsgezinden in het eilandenrijk. Al met al zullen gedurende de zeventiende en achttiende eeuw enkele tientallen doopsgezinden of telgen uit doopsgezinde gezinnen Indië hebben bezocht of er hebben gewoond en gewerkt.

Literatuur

- Boetzelaer van Asperen en Dubbeldam, C.W.Th. Baron van, *De Protestantsche Kerk in Nederlandsch-Indië. Haar ontwikkeling van 1620-1930* ('s-Gravenhage, 1947).
- Bostoën, K., 'Haarlem vanonder de klapperboom; een droomwandeling door Lourens van Estland (ca 1665)', in: *Haarlem Jaarboek* 1992, 20-42.
- Bostoën, K., 'De van Elstlands. Een Haarlems poëtengeslacht', in: E.K. Grootes (ed), *Haarlems Helicon. Literatuur en toneel te Haarlem vóór 1800*, (Hilversum, 1993), 123-137.
- Bruijn, J.R., 'De personeelsbehoefte van de VOC overzee en aan boord, gezien in Aziatisch en Nederlands perspectief', in: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 91 (1976), 218-248.
- Cerutti, W., *De schilder en vrijdenker Torrentius 1588-1644* (Haarlem, 2014).
- Chijs, J.A. van der, *Dagh-Register gehouden int Casteel Batavia Anno 1668-1669* (Batavia/'s-Gravenhage, 1897).
- Dash, M., *De ondergang van de Batavia* (Amsterdam/Antwerpen, 2002).
- Dillen, J.G. van, *Het oudste aandeelhoudersregister van de Kamer Amsterdam der Oost-Indische Compagnie* ('s-Gravenhage, 1958).
- Elstland, L. van, *Jan onder de deeken. Een Haarlemse 'klugt' geschreven te Batavia rond 1690*, toegelicht en van een inleiding en commentaar voorzien door K. Bostoën, M. Geesink en M. Zijlstra (Leiden, 2005).
- Gaastra, F.S., *De geschiedenis van de VOC* (Zutphen, 2002).
- Haan, F. de, *Dagh-register gehouden int Casteel Batavia Anno 1679* (Batavia/'s-Gravenhage, 1909).
- Jonge, J.K.J. de, *Opkomst van het Nederlandsch Gezag in Oost-Indië* deel III ('s-Gravenhage, 1865).
- Lambour, R., 'Doopsgezinden in de slavernij-economie en slavenhandel van de achttiende eeuw. Een verkennende inventarisatie', in: *Doopsgezinde Bijdragen* 48 (2022), 189-210.
- Lambour, R., 'Het oorlogsbedrijf van een doopsgezinde diaken in de Vierde Engelse Oorlog (1780-1784) en de teloorgang van het weerloosheidsbeginsel', in: *Doopsgezinde Bijdragen* 48 (2022), 233-246.
- Lintgens, A en Leupe, P.A. 'Verhael van 't gheene mij op 't eijlandt van Baelle (Bali) wedervaeren is, terwijl ick er aen landt ben gheweest, als hier nae vollijghen sall', in: *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië* 5 (1856), 5de Deel, [Nieuwe Volgrees 1e Deel] (1856), 203-234. <https://www.jstor.org/stable/pdf/25733767.pdf>
- Molhuysen, P.C., e.a., *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek* 8 (Leiden, 1930).
- Mooij, J., *Bouwstoffen voor de Geschiedenis der Protestantsche Kerk in Nederlandsch-Indië* I-III (Wetvreden/Batavia 1927-1931).
- Odegard, E., 'Preparing the "First Voyage" to "the East". Investment, Ships, and information in Amsterdam, 1592-1595', in: Jedamski, D., en Honings, R. (eds), *Travelling the Dutch East Indies. Historical Perspectives and Literary Representations* (Hilversum, 2023), 27-56.
- Pelsaert, F., *Ongeluckige voyagie, van 't schip Batavia, nae Oost-Indien, uyt-gevaren onder de E. François Pelsaert. Ghebleven op de Abrothos van Frederick Houtman, ... Vervattende 't verongelucken des schips, en de grouwelijcke moorderijen onder 't scheeps-volck op 't eylandt Bataviaes kerck-hoff; nevens de straf-fe der handtdadighers in de jaren 1628 en 1629* (Amsterdam, 1648).
- Pelsaert, F. en G.C. Molewijk (ed.), *Pelsaerts Journaal van de ongelukkige reis van het schip Batavia* (Weesp, 1989).

- Pelsaert, F. en M. van Huystee (ed. en vertaler), *The Batavia Journal of Francisco Pelsaert*, Report – Department of Maritime Archaeology, Western Australian Maritime Museum nr. 136 (Fremantle, 1998).
- Roeper, V. en Wildeman, D., *Om de Zuid. De Eerste Schipvaart naar Oost-Indië onder Cornelis de Houtman, 1595-1597, opgetekend door Willem Lodewycksz* (Nijmegen, 1997).
- Schutte, G.J. 'De grote koloniale stadskerk: Batavia', in: G.J. Schutte (red.), *Het Indisch Sion. De Gereformeerde kerk onder de Verenigde Oost-Indische Compagnie* (Hilversum, 2002), 110-126.
- Schutte, G.J., 'De Kerk onder de Compagnie', in: G.J. Schutte (red.), *Het Indisch Sion. De Gereformeerde kerk onder de Verenigde Oost-Indische Compagnie* (Hilversum, 2002), 43-64.
- Sprunger, M.S., 'Hoe rijke menisten de hemel verdienden. Een eerste verkenning van de betrokkenheid van aanzienlijke doopsgezinden bij het Amsterdamse zakenleven in de Gouden Eeuw', in: *Doopsgezinde Bijdragen* 18 (1992), 39-52.
- Sprunger, M.S., 'Iemand burgemeester maken. Doopsgezinden en regentengeslachten in de Gouden Eeuw te Amsterdam', in: *Doopsgezinde Bijdragen* 32 (2006), 75-115.
- Sprunger, M.S., 'The Limits of Faith in a Maritime Empire: Mennonites, Trade and Politics in the Dutch Golden Age', in: T. Andrade and W. Reger (eds), *The Limits of Empire: the European Imperial Formations in Early Modern World History. Essays in Honor of Geoffrey Parker* (Farnham, 2013), 59-77.
- Sturma, M., 'Mutiny and Narrative: Francisco Pelsaert's Journals and the Wreck of the *Batavia*', in: *The Great Circle*, 24/1 (2002), 14-24.
- Wijnman, H.F., 'Mr. Lieven van Coppenol, schoolmeester-calligraaf', in: *Jaarboek Amstelodamum* 30 (1933), 92-187.
- Ijzerman, J.W., 'Een en ander over Pieter Lintgens', in: *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië* 84/1 (1928), 132-161.

